

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У
ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ»**

Виконала:
студентка KorOs1-M20z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Клімова Валентина Володимирівна

Керівник:
Рудзевич І.Л.,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент:
Докучина Т.О.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ З НОРМОТИПОВИМ РОЗВИТКОМ ТА ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ.....	7
1.1. Сутність дефініції «творчі здібності» в психолого-педагогічній літературі.....	7
1.2. Особливості розвитку творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту.....	17
Висновки до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ.....	34
2.1. Обґрунтування методики вивчення рівня сформованості творчих здібностей у підлітків.....	34
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.....	43
Висновки до другого розділу.....	52
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ.....	54
3.1. Методи формування та розвитку творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту на уроках літератури та позакласній роботі.....	54
3.2. Методичні рекомендації щодо формування творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту.....	65
Висновки до третього розділу.....	72
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	78
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Перебудова сучасної системи освіти на формування творчої особистості, спроможної творчо застосовувати та усвідомлювати вже здобуті знання, відноситься й до освіти осіб із особливими освітніми потребами. Вагомого значення питання загального творчого розвитку також набувають для учнів із відповідними порушеннями інтелекту, передусім у підлітків. Для них притаманні особливості розвитку, які безпосередньо гальмують відповідне їх формування як творчих, конкурентно здібних особистостей, здатних до самореалізації, самовизначення та самовдосконалення.

У Національній доктрині, що присвячена загальному розвитку освіти нашої держави у ХХІ столітті, під творчістю дитини розглядається відповідна діяльність, результатом котрої стає створення нових довершених, оригінальних, духовних та матеріальних цінностей. З цього випливає, що одним із головних завдань стосовно учнів із порушеннями інтелекту виступає формування відповідних прийомів пізнавальної, творчої та практичної діяльності з ціллю їх підготовки до активної майбутньої трудової адаптації та соціалізації.

В загальному, питання розвитку творчих здібностей в підлітків із порушеннями інтелекту в педагогіці відноситься до числа недостатньо досліджених, проте при цьому найбільш актуальних та складних. Передусім, це безпосередньо пов'язано із потребою забезпечення для даних дітей відповідної можливості інтеграції в суспільство на повноцінній основі. З поміж значної кількості причин, гальмуючих розвиток творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту це недостатній розвиток інтегративної діяльності кори головного мозку. Це, своєю чергою, обумовлює затримку у становленні та подальшому розвитку мовлення, оволодінні статичними функціями, формування комунікативної діяльності тощо.

Творча діяльність та творчі здібності були та залишаються безпосереднім предметом аналізу значною кількістю дослідників як вітчизняних (В. Моляко, В.Роменець, Г.Костюк, І.Волощук, О.Кочерга, С. Гончаренко та інші), так і наукових зарубіжних шкіл (Дж. Гілфорд, Е. Торранс, Д.Богоявленська, О. Матюшкін, Ф. Вернон, Я. Пономарьов та інші). Вітчизняні та зарубіжні науковці аналізують різноманітні аспекти загальної проблеми творчих здібностей, а саме їх компонентну будову, природу, показники та критерії розвитку, прийоми і методи формування. Переважна більшість із даних питань до цього часу залишаються досить дискусійними. Досить поглибленими являються дослідження Л.Льмурзіної, О. Гемзюк, О.Большакової, С. Рябової та Т. Зотової стосовно засобів та методів розвитку творчої особистості безпосередньо на уроках української літератури та позакласній роботі. Однак, не дивлячись на значне зростання інтересу широкого кола дослідників до проблеми творчості в процесі навчання, питання загального розвитку творчих здібностей школярів підліткового віку з порушеннями інтелекту на уроках української літератури та позакласній роботі залишається ще до нашого часу недостатньо вивченими.

Актуальність та недостатня розробленість вищезазначених положень обумовили вибір теми магістерської роботи **«Особливості розвитку творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту»**.

Метою роботи є теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення психологічних особливостей розвитку творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту.

Об'єктом дослідження є творчі здібності підлітків з порушеннями інтелекту.

Предметом дослідження є методика формування та корекції творчих здібностей.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що розроблені методи та методичні рекомендації сприятимуть формуванню творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту на уроках літератури та позакласній роботі.

У відповідності до мети були визначені наступні **завдання дослідження**:

1. З'ясувати теоретичні основи розвитку творчих здібностей у підлітків з нормотиповим розвитком та порушеннями інтелекту.
2. Провести емпіричне дослідження творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту.
3. Розробити методику корекції творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту.

В роботі були використані такі **методи дослідження**: теоретичні (аналіз, порівняння та систематизація досліджень у наукових літературних джерелах, інтерпретація та узагальнення результатів теоретичних та емпіричних досліджень), емпіричні (спостереження, бесіда, тестування, експеримент).

Експериментальна база дослідження. Рівненський навчально-реабілітаційний центр «Особлива дитина» Рівненської міської ради Рівненської області, Рівненський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа I-III ступенів – спеціалізована спортивна школа» №26 Рівненської міської ради.

Теоретична значущість полягає в аналізі стану досліджуваної проблеми в теорії та практиці навчання на уроках літератури та позакласній роботі учнів з порушеннями інтелекту в психолого-педагогічній літературі.

Практичне значення полягає в емпіричному вивченні рівня сформованості творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту та розробці методів та методичних рекомендацій щодо формування в них творчих здібностей на уроках літератури та позакласній роботі.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті «Особливості розвитку творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту».

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (61 найменування). Текст викладено на 92 сторінках комп'ютерного набору.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження були встановлені наступні важливі висновки:

1. Визначено сутність дефініції «творчі здібності» в психолого-педагогічній літературі. Проведений аналіз наукової літератури засвідчив, що творчі здібності мають інтегративний характеру, в котрому переплітаються когнітивні, мотиваційні, операційні, евристичні та інші чинники. Головними якостями творчої особистості є прагнення до нового, оригінального, заперечення звичного та значний рівень знань, умінь проводити аналіз явищ, їх порівнювати, стійкий інтерес до деякого виду роботи, порівняно легке та швидке засвоєння практичних і теоретичних знань в даній галузі, самостійність та систематичність в роботі. Визначено, що творчі здібності особистості - це особливості особистості, від яких на пряму залежить набуття умінь, знань та навичок. Творчі здібності, задатки, обдарованість, що є притаманними будь-якій людині, створюють тільки відповідні потенційні можливості, передумови для розвитку і виникнення творчого процесу. Основні завдання педагога в школі – безпосередньо розвинути та розкрити їх.

2. З'ясовано особливості розвитку творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту. Аналіз літературних джерел з цієї проблематики дає можливість зробити припущення, що підлітковий вік являється досить сприятливим періодом для безпосереднього розвитку творчих здібностей. Власне, розвиток здібностей являється досить не простим процесом. Різні здібності мають свій час прояву. Раніше за всіх проявляються музичні здібності, художні здібності проявляються дещо пізніше та найбільш яскраво є вираженими у 13-14 років. В ці роки також виявляються математичні, літературні та інші здібності. Хід та сам результат творчої діяльності підлітків з порушеннями інтелекту залежать безпосередньо від творчої уяви, котра в них

зовсім не розвинута, тому її потрібно розвивати. В дітей порушеною є відтворювальна уява, яка передбачає за описом відтворення предметів, які раніше не сприймалися. Власне, від цього залежить безпосереднє осмислення літературних художніх творів під час самостійного та позакласного читання. Для розвитку творчих здібностей в підлітків з порушеннями інтелекту можна використовувати методи творчого читання на заняттях літератури. Розвитку творчих здібностей у підлітків сприяє також робота з віршами. Розвивати активно творчі здібності на уроках літератури та позакласному читанні допоможуть представлені приклади з життя літературних героїв та описаних подій, які з ними сталися.

3. Обґрунтовано методики вивчення рівня сформованості творчих здібностей у підлітків. Експериментальне дослідження, щодо вивчення рівня сформованості творчих здібностей у підлітків 13-го віку з порушенням інтелекту було проведено в 7-му класі на базі Рівненського навчально-реабілітаційного центру «Особлива дитина» Рівненської міської ради Рівненської області, а у підлітків 13-го віку з нормотиповим розвитком у 7-му на базі Рівненського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – спеціалізована спортивна школа» №26 Рівненської міської ради. Відповідно до встановлених теоретичних та методологічних положень в дослідженні були використані такі методики: методика «Творча уява» («Три слова»); методика визначення рівня сформованості загальних творчих здібностей особистості; опитувальник особистісної схильності до творчості Г. Девіса; методика «Анаграми»; методика «Доповнення слів».

4. Проведено аналіз отриманих результатів емпіричного дослідження. Отримані результати проведених досліджень за всіма визначеними методиками довели, що рівень розвитку творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту значною мірою відстає від розвитку творчих здібностей підлітків з нормотиповим розвитком.

5. Визначено методи формування та розвитку творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту на уроках літератури та позакласній роботі. За результатами констатувального етапу дослідження виявлені серйозні недоліки в змісті та методичній організації занять з української літератури та позакласній роботі в умовах спеціальних загальноосвітніх закладів, причинами яких є відсутність чітко окреслених методів і форм роботи з даною категорією дітей. Найбільш ефективнішим засобом досягнення визначеної цілі є активне використання інноваційних навчальних технологій. Інноваційний підхід безпосередньо покликаний забезпечити позитивну мотивацію отримання знань, активне функціонування вольових та інтелектуальних сфер, сприяє загальному розвитку відповідної творчої особистості учня з порушеннями інтелекту. На уроках української літератури для відповідного розвитку творчих здібностей учнів з порушеннями інтелекту можна застосовувати блок-схеми, або опорні схеми. З ціллю формування та розвитку творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту пропонується на заняттях з української літератури використовувати такі сучасні прийоми інтерактивного навчання, як «Робота в парах», «Карусель», «Ротаційні (змінні) трійки», «Мікрофон», «Мозковий штурм», «Аналіз ситуації», «Мозаїка», а також відповідні ігри-імітації, дебати, дискусії. Для формування та розвитку творчих здібностей можна використовувати брейн-стормінг, тобто мозковий штурм. Це є найбільш відомий метод, що дає можливість зняти психічну інерцію та одержати максимальну кількість все нових і нових ідей у найкоротший термін. Нетрадиційні завдання та уроки, розв'язання ситуацій проблемного характеру дають змогу не лише уникнути шаблонності та одноманітності, а й формують відповідні творчі здібності, дають дитині змогу повірити у власні сили. Для формування та розвитку творчих здібностей в учнів з порушеннями інтелекту необхідно використовувати також групові форми позакласної роботи. Досить вагома роль у відповідній позакласній виховній роботі має відводитися гурткам

прикладного мистецтва, художньої самодіяльності, спортивним секціям. Для формування та розвитку творчих здібностей в учнів з порушеннями інтелекту необхідно також використовувати індивідуальні форми позакласної роботи.

6. Надано методичні рекомендації, щодо розвитку творчих здібностей у підлітків з порушеннями інтелекту на уроках української літератури та позакласній роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барко В., Панок В., Лазаревський С. Психолого-педагогічна діагностика творчого потенціалу особистості учня в навчально-виховному процесі. Методичні рекомендації для практикуючих психологів. Тернопіль, 2000, 30 с.
2. Бистрова А. Профілактика некритичної віктимної поведінки розумово відсталих підлітків. *Актуальні питання корекційної освіти: науково-методичний збірник. Кам'янець–Подільській*, 2015. Випуск 5. С. 27 – 36.
3. Біла І. Психологія дитячої творчості. Київ: Фенікс, 2014. 137 с.
4. Булах І. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: дис... д-ра психол. наук: 19.00.07.Київ, 2004. 581 с.
5. Василик Т. Розвиток творчих здібностей у дітей старшого підліткового віку. *Магістр*. 2013. Вип. 19. С. 181–185.
6. Вержиховська О. Особливості організації та проведення позакласної корекційної-виховної роботи у спеціальній школі. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Соціально-педагогічна. 2016. Вип. 27. с. 51-60.
7. Вержиховська О., Рудзевич І. Теорія і методика виховання дітей в спеціальній школі: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет Імені Івана Огієнка, 2016.292с.
8. Виноградова В. Вплив психологічних факторів на формування творчих здібностей дитини. *Науковий журнал з соціології та психології Габитус*. 2020. № 15. С. 68 – 71.
9. Висоцька А. Педагогічні умови формування соціальної поведінки учнів з порушеннями психофізичного розвитку. *Збірник наукових праць Кам'янець-*

Подільського державного університету: Серія соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2007. с.123-126.

10. Висоцька А. Поведінка школяра як об'єкт процесу виховання в допоміжній школі. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: науково.-методичний збірник: Вип. 10.* Київ: Наук.світ, 2018. С. 33- 36.

11. Гладченко І. Соціалізація дитини з обмеженими розумовими можливостями в сучасному освітньому вимірі: навчально-методичній посібник / І. Гладченко, М. Супрун, А. Висоцька. Київ: Інститут спеціальної педагогіки, 2014. 214 с.

12. Дмитрієва С., Гаврилова Н. Методи дослідження творчих здібностей школярів: Посібник-практикум. Житомир, 2012. 40 с.

13. Золотоверх В. Ігротерапія як засіб подолання порушень у дітей з особливостями психофізичного розвитку. *Дефектологія.* 2014. № 4. С. 18–22.

14. Калініченко Н. Василь Сухомлинський та проблема розумового виховання школярів. *Рідна школа.* 2013. №8-9. С. 16-19.

15. Карпенко Н. Психологія творчості: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 156 с.

16. Качаненко І. Психолого-педагогічна характеристика обдарованості та діагностика окремих її видів. *Спеціальна психологія.* Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19.. Випуск 24 С. 296 – 302.

17. Коваль Н. Виховання громадянськості старшокласників допоміжної школи у процесі позакласної роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Н.І. Коваль. – Кам'янець-Подільський, 2011. 198 с.

18. Когут О. Інноваційні технології навчання української мови і літератури. Тернопіль: Астон, 2012. 365 с.

19. Колупаєва А., Савчук Л. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та прероблене наук.метод.посіб., Видавнича група «АТОПОЛ», 2011.274 с.

20. Кравець Н. Аналіз художнього твору – важлива складова читацької діяльності розумово відсталих учнів. *Збірник наук. пр. Кам'янець-Подільського пед. ун-ту імені Івана Огієнка*. Вип. XII: Серія соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 462 с. С. 202–206.

21. Кравець Н. Метод творчого читання і формування читацької діяльності розумово відсталих учнів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія: 19. Корекційна педагогіка та психологія: зб. наук. пр. Вип.21. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 119 – 124.

22. Кравець Н. Творчі завдання на уроках літератури та збереження здоров'я учнів з порушеним інтелектом. *Формування здоров'язберігаючих компетенцій дітей та молоді: проблеми, розвиток, супровід*. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції від 19 квітня 2018 року. Випуск III. С. 32 – 34.

23. Кравець Н. Аналіз художнього твору - важлива складова читацької діяльності розумово відсталих учнів. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського пед. ун-ту імені Івана Огієнка*. Вип. XII: Серія соціально-педагогічна. - Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. 462 с. С. 202-206.

24. Кравець Н. Використання комп'ютерних технологій у процесі роботи розумово відсталих школярів із творами художньої літератури. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 2014. №1(69). С. 28-37.

25. Кравець Н. Стан організації позакласного читання підлітків з особливими освітніми потребами. *Topical issues of education: Collective monograph*. Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2018. P. 119 – 134.

26. Кравець Н. Творчий розвиток учнів з особливими освітніми потребами як один із шляхів їх соціалізації. *CARICOM*, Barbados, 2017. С. 79 – 100.

27. Кульчицька О. Соціально-психологічні фактори формування таланту. *Практична психологія та соціальна робота*. 2017. № 1. С. 14 – 16.
28. Лихвар В. Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07; Херсон, держ. ун-т. Херсон, 2013. 24 с.
29. Лурія О. Розумово відстала дитина. Спеціальна психологія. Тексти, Частина 1, Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, Інформаційно-видавничий відділ, 1999. 158 с.
30. Мальченко Н. Формування пізнавальної діяльності у дітей з порушеннями інтелекту в умовах інклюзивного навчання: кваліфікаційна робота (проект) на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»; Херсонський держ. ун-т, Педагогічний факультет. Кафедра спеціальної освіти. Херсон: ХДУ, 2021. – 68 с.
31. Мартинова, У. Використання методу майндемпінг для комунікативних умінь профільної школи. *Магістерські студії*: альманах. Херсон: ХДУ, 2021. Вип. 21. С. 71-73.
32. Мельников А. Творчість від проблеми до дії. *Шкільний світ*. 2012. №14. С.15-18.
33. Миронова С. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: навч. посіб.. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені І. Огієнка, 2008. 204 с.
34. Миронова С. , Гаврилов О. , Матвєєва М. Основи корекційної педагогіки. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені І. Огієнка, 2010. 264 с.
35. Мікулінська Н. Розвиток лінгвістичного мислення учнів. Київ: Міленіум, 2019. 142 с.
36. Моляко В. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. Житомир: Вид-во Рута, 2016. 320 с.
37. Моляко В. Психологічна теорія творчості. *Обдарована дитина*. 2014. № 6. С. 2-9.

38. Музика О. Розвиток обдарованості та умови її втрати з позицій суб'єктно-ціннісного аналізу. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2015. № 6. С. 142–149.

39. Музика О. Творчість з позицій суб'єктно-ціннісного аналізу. *Актуальні проблеми науково-методичного забезпечення освітньої практики в системі післядипломної педагогічної освіти*: наук.-метод. зб. Київ–Житомир: ЖОШПО, 2016. С. 118–126.

40. Омельченко М. Особливості образного відображення змісту описового тексту підлітками з порушеннями інтелекту. *Від науки – до практики: науково-методичний альманах*. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2018. С. 59 – 63.

41. Павленко І. Особливості розвитку творчих здібностей учнів засобами мистецтва в сучасній загальноосвітній школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 70, Т. 3. 2020 р.. С. 89 – 93.

42. Петько Л. Стимулювання творчих здібностей підлітків засобами втілення образу казкового персонажу *Лялька як знак, образ, функція*: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. «Другі Марка Грушевського читання». Київ: ВД «Стилос», 2010. С. 200–204.

43. Пийтер М. Стан комунікативної функції мовлення у школярів з порушеннями розумового розвитку. *Магістерські студії*: альманах. Херсон : ХДУ, 2021. Вип. 21. С. 270-272.

44. Пічкур М., Демченко І., Базильчук Л. Методика викладання образотворчого мистецтва: позакласна робота: Навчальний посібник. Умань: Алмі, 2016. 264 с.

45. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: методичний посібник. Київ. 2016. 262 с.

46. Поташнюк І. Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ. Збірник наукових праць. № 2 (18). Рівне: РВЦ МЕНУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2017. 292 с. - С. 254-260.

47. Равлюк Т. Діагностика та раннє виявлення творчих здібностей учнів. *Вісник Львівського університету. Педагогічні науки*. 2015. № 20. С. 112–118.
48. Рагозіна В. Теоретичний аспект проблеми творчих здібностей. *Творчість, духовність, гуманізм в просторі освіти: збірник доповідей науково-практичної конференції*. Вінниця: «Універсум-Вінниця», 2014. С. 127-132.
49. Рибалка В. *Методологічні питання наукової психології: навч.-метод. посіб.* Київ: Ніка-Центр, 2013. 204 с.
50. Романець В. *Психологія творчості: навчальний посібник*. 2-ге вид., доп. Київ: Либідь, 2001. 288 с.
51. Сафарян С. Психолого-педагогічні особливості формування творчих здібностей школярів. *Освітологічний дискурс*, № 2. 2010. С. 13 – 25.
52. Синьов В., Матвєєва М., Хохліна О. *Психологія розумово відсталої дитини* : підруч. .К. : Знання, 2008. 359 с.
53. Стадненко Н., Матвєєва М., Обухівська А. *Нариси з олігофренопсихології*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. 200 с.
54. Сухомлинський В. *Серце віддаю дітям* / ред. Н. Борсукова. Київ: Анта, 2012. 537 с.
55. Теплов Б. *Способности и одаренность. Психология индивидуальных различий: тексты* .Москва: Изд-во Моск, ун-та, 1982, С. 129-139.
56. Тернопільська В. Проблема соціально-комунікативної культури у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. *Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. пр.* Слов'янськ, 2017. С. 84 - 89.
57. Туриніна О. *Психологія творчості: навчальний посібник*. Київ: МАУП, 2007. 160 с.
58. Утьосов Я. *Формування соціальної компетентності у підлітків з інтелектуальними порушеннями. Актуальні питання корекційної освіти*

(педагогічні науки): збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2018, С.281–290

59. Холявка Н. Використання ігрових технологій в процесі корекції емоційно-вольової сфери розумово відсталих. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців*: збірник наукових праць. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. Вип. II. С. 137 – 141.

60. Черножук Ю. Психологія творчості. Навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ. Одеса: Державний заклад ПНПУ ім. К.Д.Ушинського. 2017. 182 с.

61. Шкурупій, К. Особливості впровадження гурткової роботи для учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального освітнього закладу. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців*: збірник наукових праць. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2021. Вип. 9, т. 1. С. 338–343.